իրանից առաջ ու իրանից յետոյ մի զգալի թիւ հայ ուսանողների մտել է Դորպատի Համալսարանի Պետատնտեսագիտական բաժինը եւ հետեւել այդ բաժնի (Cameralia) ուսմանց: Պետատնտեսական գիտութեանց մէջ էր մտնում նաեւ գիւղատնտեսութիւնը: Հայ ուսանողներից ոմանք հետեւած են մասնաւորապէս այդ վերջին՝ գիւղատնտեսական գիտութիւններին: Պետատնտեսական գիտութիւններին հետեւող ուսանողները նախապատրաստւում էին առաւելապէս պետական–հանրային ծառայութեան մէջ մտնելու՝ որպէս մասնագէտներ:

(Շարունակելի:) ԴԿՏ· Ա. ԱՐԵՂԵԱՆ

ՅՈՒՑԱԿ ՀՈՑՑԵՐԻՆ ՁԵՌԱԳՐՈՑ Ի ԲՈՒԼԻԿԵՐԻԱ

(Շարունակութիւն:)

3.
ՄԱՇՏՈՑ
Ի ՊԼՈՎԴԻՒ

ԹՈՒՂԹ՝ 30: — ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ՝ 27×19: — ԳՐՈՒԹԻՒՆ՝ միասիւն, 24×15: — ՏՈՂՔ՝ խառն՝ 24—26: — ՆԻՒԹ՝ բուղթ պինդ եւ ողորկ: — ԿԱԶՄ՝ հին կաշեպատ արեւելեան, ներսը բղթով: Ա· կողքն կը նշմարուի հետքը իմկած արծաթեայ խաչի մը՝ 11×11 սմ· մեծութեամբ· իսկ ետեւի կողքին վրայ կայ խաչելութիւն մը արծաթեայ, տակը պատուանդանով, 10½×6 սմ· մեծութեամբ: Պատուանդանին վրայ կայ հետեւեալ արձանագրութիւնը· «ՅՇՏԿ է ՍՐ ԽԱՉՍ ՀԱՃԻ ԴԱՒՈՒՀԻՆ ՀԱՃԻ ՍԵՐԳԻՍԻՆ ՆՆԶԵՑՆԵԼՆ ԱՐՈՒԱՀՄԻՆ ՕՀԱՆՆԷՍԻՆ ՁՈՒԼՈՒԻ ՍԲ ԳԻՎՈՐՔ ԵԿԵՂԵՑՈՅՆ»: — ՀԱՆԴԱՄԱՆՔ՝ բիկուճիքը մարմնեն գատուած, պղպատէս լաւ: — ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՑ ՊԱՀՊԱՆԱԿՔ՝ չունի: — ԳԻՐ՝ բոլորգիր, սեւ մելանով: — ԽՈՐԱԳԻՐՔ եւ ՍԿԶԲՆԱՏԱՐՔ՝ ընդհանրապէս կարմիր: — Գլխաւոր հատուածոց սկզբնատողի մեծաւ մասամբ ներքագիր, կարմրագոյն: — ԽՈՐԱՆՔ՝ ԽՈՐԱՆԱԶԱՐԴՔ՝ Բղ· 2ա, 3ա, 4ա, 28ա, սովորական բաներ: — ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐԴՔ՝ 1, անարժէք: — ՆԿԱՐՔ՝ Բղ· 5բ եւ 25բ, անյայտդ՝ ժամգոյն գործեր: — ԴԱՏԱՐԿ՝ Բղ· 1, 2բ, 3բ, 5ա, 28բ, 29, 30: — ՃԱՄԱՆԱԿ՝ 1834: — ԳՐԻՉ՝ Սարգիս դպիր Անդրիաճուպոլսեցի, նոյնն թերեւս ԾԱՂԿՈՂՆ: — ՏԵՂԻ՝ Անդրիաճուպոլիս: — ՑԻՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ՝ Բղ· 3ա, 4, 28ա: — ՍԵՓԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ՝ Զորլուի Ս· Գէորգ Եկեղեցւոյ, այժմ 1922էն ի վեր ի պահ Պլովդիւի Ս· Գէորգ Եկեղեցւոյ Գանձատունը:

Մատեանս է «Մաշտոց փոքր Սրբոյ Մկրտութեան», ուր կան·

Թղ· 6ա—25ա· *«Կանոն Առաջին՝ Սրբազնագոյն Մկրտութեան Երեխայից»: Տա-*

նին ղերեխան ի դուռն եկեղեցւոյն եւ ասեն: Օրհնեալ հոգիդ սուրբ Աստուած ճշմարիտ Ամէն:...

Թղ· 26ա—27բ· *իսկ յետ ի աւուր դան ի դուռն եկեղեցւոյն եւ մայրն խոստովանի Քահանային ի ծուներ կրկնէ· եւ առնու զողջոյն ի դիրկն եւ քահանան ասէ զաղօթս այս· Տէր Աստուած մեր, որ եկիր ի փրկութիւն:*

ՑԻՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ· 1· Բղ· 3ա (ճատկատը)· «Գաղափարեցեալ զերահռչակ հրամանաւ վեհմաղարդ վերատեսչի մեծին Թրակիոյ Տէառն Պօզոսի, չնորհապակ Առաջնորդին, եւ արժանաջան վէհանձնեայ Դիտապետի Ամենայն հասարակութեան: 1834 Ճամի Փրկչին»:

2· Թղ· 4ա· «...եւ արդ՝ ի վաղուց գնալով կարօտալառ ուխտի քաջամարտիկ վկային՝ տեսեալ զպայծառութիւն լուսածաւալ եկեղեցւոյն, ուրանաւ եղէ յոյժ ի հրճուանս լինալէս սրտիս, ըստ երդոյն Դաւթի երջանիկ մարդարէին՝ յայնժամ լցան բերանք մեր խընդութեամբ եւ լեզուք մեր ցնծութեամբ: Եւ ի նոյն ժամու զեղաւ գլխովին սիրտ նուաստութեանս միտենչ ըղձիւ՝ ունելով զաս յիշատակ ի փառս բազմադութ արարչին եւ ի պատիւ սրբոյն Գէորգայ· զարդիս յօժարեցայ կամաւ՝ նուիրել զդպրն ընծայ ձերում Աստուածասիրութեան ըստ ասելոյն սրբազան Առաքելոյն Պօղոսի թէ՝ զբաներարութիւն եւ զհաղորդութիւն մի՛ մոռանայք՝ զի այնպիսի պատարագս հաճի Աստուած: եւ ի դոլ աշխատութեան ի տիբախնամ քաղաքի՝ եւ (Բղ· 4բ) ի գաղափարէ ի հրաշափառ վանս սրբոյ Թագաւորի: Ապա ուրեմն աղաչեմ մեծաւ ակերսանօք՝ եթէ որչափ գտանիցի գյոլովակի պակասութիւն այսր առաջագրութեանս խնդրեմ չնորհել զներողութիւն անարժանութեան մերում· Քերեալ գո՛նէ յիշել երբեմն յիշել յարժանամաքուր աղօթս ձեր: Որ՝ եմս մնալով ամենեցուն տրուալ ծառայ՝ ձերոմբ Սարգսի օրինակութեամբ էրր դպրիս Անդրիանուպոլսեցւոյ»:

3· Թղ· 28ա· «Իսկ արդ՝ մինչ մատուցանէք ծովաւ զմեզաթաւիչ խորհուրդ հաւատարար օրհնութեանն՝ առ բարեգութն Աստուած· խնդրեմ ի տեառնէ ձերմէ յիշել զհանգուցեալ նախատուր հայրն իմ· միով հայր մերիւ՝ զոնէ եւ եթ Աստուած ողորմեսցի· եւ զկենդանի որդի նորին՝ զաչխատաւոր Սարգիս ծառայ ձեր, հանդերձ պարագաիւ՝ եւ զուք յարաժամ լինիջիք յիշել յԱստուծոյ»:

4.
ԱԽԵՏԱՐԱՆ
Ի ՏՈՊՐԻՉ

ԹՈՒՂԹ՝ 280: — ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ՝ 20½×15×5½: — ԳՐՈՒԹԻՒՆ՝ երկսիւն, 14½×10: — ՏՈՂՔ՝ 23: ԹԵՐԹՔ՝ 24 (Ա—ԻԴ), իւրաքանչիւրը 12 բուղք, միայն Ա ունի 11 եւ ԻԴ՝ 5 բուղք, բայց ո՛չ պակասուր: — ՆԻՒԹ՝ բուղթ, պինդ եւ ողորկ: — ԿԱԶՄ՝ ճոր, ամուր, կանաչիչ բաւշապատ խաւաթաւեայ, կողերուն վրայ արծաթեայ զարդերով, սկիզբը՝ խաչեալ Յիսուս բանդակուած խաչաձեւ լայն շրջագծով մը, վրան գրուած՝ «Հրաշագործ Մեծ Աւետարան», չորս անկիւնները՝ նոյնպէս արծաթեայ փոքրիկ

4 երիգներ: Խակ ետեւը՝ խաչ մը՝ մէջտեղը վարդաւոր: — ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՑ ՊԱՀՊԱՆԱԿՔ՝ չունի: — ՀԱՆԴԱՄԱՆՔ՝ ընդհանրապէս լաւ: Նոր կազմուելու ժամանակ կտրատուած են լուսանցազարդերու ծայրերէն: Թղ· 276 գատուած մարմնէն: Նոյն Բղ· 276 սեւնակ ա՝ մելանով ամբողջովին ջնջուած· ոյով կարելի է կասկածիլ թէ ո եւ է նկար կամ յիշատակարան կրնայ ոչնչացուած ըլլալ: — ԳԻՐ՝ բոլորգիր, սեւ մելանով: — ՍԿԶԲՆԱԳԻՐՔ՝ ընդհանրապէս բոլոր գրչագրիր եւ այլ զարդագրեր, սովորական գործեր առհասարակ: — ԽՈՐԱՆՔ՝ 4, աւետարաններուն սկիզբը (Բղ· 1ա, 72ա, 124ա, 213ա), միջակ աշխատութիւններ եւ ոչ յաջող գոյներուն մէջ: — ՆԿԱՐՔ, կիսանկարներ՝ չունի: — ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐԴՔ՝ բազմաբիւ եւ պայազան, բայց ընդհանրապէս պարզ եւ տարական, բաց ի մի քանիներէ, գոյներու տեսակէտով՝ ոչ միշտ յաջող: — ԴԱՏԱՐԿ՝ Բղ· 71բ, 123, 212բ, 277բ, 278, 279 եւ 280: — ՃԱՄԱՆԱԿ՝ ՌՃԳ (=1643—1654): — ՏԵՂԻ՝ անյայտ: — ԳՐԻՉ՝ եւ ԾԱՂԿՈՂ՝ անծանօթ: — ՑԻՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ՝ գլխաւոր յիշատակարանը կը պակսի: կան՝ Բղ· 71ա եւ 276ա (բուն գրչէն), 276բ, 277ա: — ՍԵՓԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ՝ Տօպրիչի Ս· Յովհաննէս Աւետարանիչ եկեղեցւոյն:

Մատեանս է Աւետարան: *Մատթէոս՝* Բղ· 1ա—71ա, *Մարկոս՝* Բղ· 72ա—122բ, *Ղուկաս՝* Բղ· 124ա—212ա, *Յովհաննէս*, Բղ· 213ա—276ա: [Բղ· 275—276ա՝ *իրք կնոջն չնացելոյ*]:

ՑԻՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ· 1· Բղ· 71ա (բուն գրչէն՝ Մատթէոսի վերջաւորութեան)· «Գրեցաւ ՌՂԲ (=1643) թվին»:

2· Թղ· 276ա (բուն գրչէն՝ մատենի վերջաւորութեան)· «*կատարեցաւ թվին* ՌՃԳ (=1654)»:

3· Թղ· 276բ (տարբեր գրչէ)· «*Ճիշատակ է Սուրբ Աւետարանս է զուռն կուտուց Սուրբ անապատու Սրբոյ տաճարին* Յօհաննու կարապետին *որ եւ* Պօքիշացի Տէր Պետրոս *սրբակրօն աւագ քահանայն վասն հոգւոց հանգուցեալ նախնեացն: եւ իւր յանցանացն Քողութեան ձեռամբ համեստակենցաղ եւ ճգնազգեաց* Մարտիրոս վարդապետի: 1821 *Թուին փրկչին:* ՌՄՀ (=1821) *Թուա Հայոց յունվարի մէկին: ի փօքիշան*»:

4· Թղ· 277ա (նորագոյն, գրուած Տօպրիչի Հայոց Հոգեւոր Հովիւ Հմայեակ Քհնյ· Զարդարեանի՝ *յարեւնման նախորդ ձեռագիր Աւետարանի Թիւ 7 յիշատակագրութեան*):

Ծանօթ. — *Այս եւ նախորդ* (Թ· 3) *ձեռագիրս ներուն մասին Հմմտ. Հմայեակ Քհնյ· Զարդարեան՝* «Տօպրիչի մասին վիճակագրական եւ այլ տեղեկութիւններ» (*«Ռազմիկ» երկօրեայ, Սոֆիա, 2· տարի, Թիւ 135, 14 օգոստ·* 1943):

5.
ԱԽԵՏԱՐԱՆ
Ի ՎԱՌՆԱ

ԹՈՒՂԹ՝ 177: — ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ՝ 28×20×3½: — ԹԵՐԹՔ՝ 14· Ա—ԺԳ (Ա՝ 20, Բ—ԺԳ՝ 12ական, ԺԴ՝ 13 բուղթ): — ԳՐՈՒԹԻՒՆ՝ երկսիւն, իւրաքանչիւրը՝ 22½×6: — ՏՈՂՔ՝ 26: — ՆԻՒԹ՝ բուղթ հաստ եւ ողորկ: — ԿԱԶՄ՝ կողքը իմկած, բայց ամուր: — ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՑ ՊԱՀՊԱՆԱԿՔ՝ սկիզբը 2 եւ վերջը՝ 1· Միջին–մեսրոպեան երկաթագիր ուրիշ աւետարանէ մը յարմարցուած: — ՀԱՆԴԱՄԱՆՔ՝ ընդհանուր առմամբ լաւ պահպանուած, հակառակ առանց կողքի ըլլալուն: կան բանի մը խախտած բղթեր (Բղ· 10, 20, 68, 69, 80, 81, 92, 105, 165): Պակասներ չունի: — ԳՐԻՉ՝ Յովսէփ եպիսկոպոս Զմըշկածագի: — ԾԱՂԿՈՂ՝ նոյնը: — ԹՈՒՂԹ ԿՈԿՈՂ՝ շոր բոլորգիր, ընտիր եւ միօրինակ, սեւ մելանով: — ՍԿԶԲՆԱԳԻՐՔ՝ բազմաթիւ եւ միօրինակ, սեւ մելանով: — ՁԱՐԴԱԳԻՐՔ՝ գեղեցիկ են մասնաւորաբար Աւետարաններու սկզբնատառերը՝ հրեշտակագիր, կենդանագիր եւ բուլնագիր, բազմերանգ եւ սիրուն: — ՍԿԶԲՆԱԳԻՐՔ՝ ընդհանրապէս կարմիր մելանով: — ԽՈՐԱՆՔ՝ 13 հատ· որոնց երկուքը՝ Եւսեբի առ Կարպիանոս ողջոյնին ճակատը (Բղ· 1բ եւ 2ա), բազմերանգ զարդերով, մէջտեղը զոյգ մը նկարիկներով (Եւսեբ եւ Կարպ·): Միւս ԻՕԲը կը ներկայացնեն նոյնպէս գեղեցիկ զարդանկարներով կամ տախտակներու յատուկ (Բղ· 3բ, 4ա, 5բ, 6ա, 7բ, 8ա, 9բ): Բուն Աւետարանիս չորս խորաններն են՝ 4 Աւետարաններու սկզբնաւորութեան (Բղ· 11ա, 59ա, 88ա, 138ա), բազմերանգ եւ սիրուն, յարակից բրոչաձեւ եւ այլ գողտրիկ զարդանկարներով: — ԿԻՍԱԽՈՐԱՆՔ՝ չկան: — ՆԿԱՐՔ՝ 4· Իւրաքանչիւր Աւետարանիչ սկիզբը եւ կը ներկայացնեն չորս Աւետարանիչներ (Բղ· 10բ, 58բ, 87բ, 137բ), բազմերանգ եւ ըստ ամենայնի գեղեցիկ ու մաքուր աշխատութիւններ: Գլուխները առնուած են ոսկեայ լուսապսակներու մէջ, արտակարգ գնտիկներով շրջագծուած: Ուշադրութեան արժանի են մասնաւորաբար գոյներու հարազատութիւնն եւ ուշադրաւ վիճակը: — ԼՈՒՍԱՆՑԱԶԱՐԴՔ՝ բազմաթիւ եւ պէսպիսուն, ըստ բաւականին ճարտար աշխատութեան: — ՏԱՏԱՐԿ՝ Բղ· 2բ, 3ա, 4բ, 5ա, 6բ, 7ա, 8բ, 9ա, 58ա, 176բ, 177: — ԾԱՄԱՆԱԿՔ՝ ՉՂԴ (=1545): — ԳՐԻՉ՝ Յովսէփ եպիսկոպոս Զմըշկածագի: — ՏԵՂԻ՝ «ի վանիս խարտիշավարդան Մայոն: — ՏՏԱՑՈՂ՝ աւելի յետոյ՝ Զաքարիա Ղալիբոյ»: — ՑԻՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ՝ բո՛ւնը գրչէն՝ Բղ· փայ: — ՑԻՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆ՝ Տիար Նազարէթ Ծամկոչեանի ի վառնա:

Մատեանս է՝ Աւետարան· *ուր կան·*

Թղ· 1բ—2ա· *Եւսեբի Կարպիանոսի սիրելի եղբաւր, ողջոյն:* Թղ· 3բ, 4ա, 5բ, 6ա, 7բ, 8ա, 9բ՝ *Համեմատական տախտակներ:* Թղ· 11ա—57բ՝ *Մատթէոս:* Թղ· 59ա—87ա՝ *Մարկոս:* Թղ· 88ա—137ա՝ *Ղուկաս:* Թղ· 138ա—174բ՝ *Յովհաննէս:*

ՑԻՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ· 1· Բղ· 175ա—175բ· (բուն գրչէն)· «*Փառք փառաւորեալ ամենասրբոյ երրորդութեանն...*»:

Արդ գրեցաւ սուրբ Աւետարանս, ի Թըլականու քեանս Հայոց, ի ՉՂԴ (=1545) ամին, ձեռամբ յոդնամեղ եւ տարտամ ոգոյ Յովսէփ սուտասնուն եպիսկոպոսի Նահանգիս Զմըշկածագի, ի վանիս խարտիշապոսի Նահանգիս Զմըշկածագի, ի վանիս խարտիշապրու: (Բղ· 175բ) ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնի

© National Library of Armenia

եւ սուրբ կարապետի եւ սուրբ Սարգսի զաւրավարի եւ որդւոյ նորա Մարտիրոսի, եւ այլ բազմահազար սըրբութեանց որ աստ կառուցեալ կան. ի յառաջնորդութեան եւ ի վերայ դիտողութեան Տէր Մեսրովպ բահունապետի, եւ Տէր Թադէոս Եպիսկոպոսի, եւ յայլ մեղէն եղբարցս առ հասարակ ամէն: Եւ ի հայրապետութեանն (ա՛յսպէս) Սիսոյ, Տեառն Տէր Սիմէոնիշի. Եւ ի միւս հայրապապետութեան (ա՛յսպէս) սուրբ էջմիածնին. Տէր Ստեփաննոսի. Արդ՝ աղաչեմ զամենեսեան որք հանդիպիք ի սմա կարդալով կամ աւրինակելով. եւ կամ աւգտիք ի լուսաւոր բանից սորա, եւ կամ գաղափար առնուք, քանզի գրեցաւ ի լաւ եւ յընտիր աւրինակէ, եւ ունի զտասն խորանացն, զգէ՛րս կարմգրով. ի վերայ իւրաքանչիւր գլխո՛ցն համարին. եւ անմեղադի՛ր լերուք խոչորութեան եւ սղալանաց, զի կարս իմ այս էր. գարձեալ երես անկեալ աղաչեմ զընթերցաւղ սուրբ Աւետարանիս, զի յիշման արժանի առնիք զանպիտան եւ զանարհեստ եւ զփցուն գծողաս զՅովսէփ եւ զանարժան եպիսկոպոս. եւ զհայրն իմ զՄարտիրոս ւոնտեան, եւ զմայրն իմ զԳրիշխոյն, եւ զայլ ամենայն արեան մերձաւորսն իմ, յիշեցէք ի սուրբ յաղաւթս ձեր, զիմ հոգեւոր որդին զՎարդան մալագն որ զթուղթս կոկեաց. Աստուած զինքն սուրբ եւ մաքուր պահէ ձեր սուրբ աղաւթիւքդ, եւ կու խնդրեմ ի ձեզանէ, յորժամ որ ընթեռնուք զսուրբ Աւետարանս, իմ մեղացս թողութիւն խնդրեցէք յԱստուծոյ, եւ Աստուած գձեր մեղքն թողու եւ որ յիշէ յիշեալ լեցի ի Քրիստոսէ, ամէն»:

2· Թղ. 176ա (տարբեր գրչէ) «Արդ զվերջին ստացող սուրբ Աւետարանիս՝ զԶաքարիայ Ղալիփայն, որ ստացաւ զսա ի հալալ ընչից եւ յարդեանցն. եւ եղ յիշատակ ի հայրենական գաւառն Խնծորի, ի դուռն սուրբ Աստուածածնայ վանացն. յիշատակ իւր հոգւոյն եւ իւր ծնօղացն, Գրիգորին եւ Բատիկին, եւ ժողակցին եղիսաբէթին. եւ հանգուցեալ որդւոյն՝ Յովաննէսին եւ միւս Յովաննէսին եւ Մարտիրոսին. եւ մեծ պապոցն Զաքարիային եւ Ուղուրլուին. եւ մեծ մամոցն՝ Շահրիստանին եւ Մուքլուին. եւ եղբարցն Պօղոսին եղիային եւ Աստուածատուրին, եւ քրեցն Կուլիստանին, Աննային, Մարիամին, Շահրիստանին, եւ Նազլուին. եւ աներոջն Պալին. եւ գոքընչին Փաշային. եւ որդւոցն Նորին՝ Տէր Սարգսին Մելիքոնին եւ Քնարին, եւ փեսայնոցն Յովաննէսին՝ եւ Մահտեսի Աստուածատուրին. եւ Քրեր որդւոյն Կարապետին. եւ Քեռւն Մահտեսի Տօնիկին. եւ կնքահօրն Մահտեսի Պապուէին, Աննային եւ Կուլիստանին. եւ ամենայն արեան մերձակայից իւրոց, կենդանեաց եւ մեռելոց. զանձ յաւիտենական՝ եւ անկապոյտ ճոխութիւն ի պայծառութիւն սրբոյ եկեղեցւոյ եւ յաւրհնութիւն ուխտի մանկանց՝ նազելի մօրս մերոյ՝ Նոր Սիոնի»:

Արդ աղաչեմ զսրբազան եւ զաստուածամարգ դասս քահանայիցդ, որք ընթեռնուք կամ օրինակէք, յիշեսջի՛ք սրտի մտօք զյիշատակեալքս ի սմա. եւ որք յիշեն՝ յիշեալ լիցին առաջի ահեղ աթենին Քրիստոսի, ուր բանք սպառին. եւ գործք թաղաւորին առաջի արդար դատաւորին Քրիստոսի, ամէն. եւ որ հաւատով ամէ՛ն ասացէք. եւ նմա՛ աղորմեացի Քրիստոս՝ յիւր միւս անգամ գալստեանն. ամէ՛ն: Թվին ՌՃԸ (= 1659) հոկտեմբեր ամսոյ ի ԺԱ:

3· Թղ· 57բ (Նոյն գրչէն). «Ով մանկունք սուրբ Սիոնի, յիշեցէք յաղօթս ձեր՝ զստացող սուրբ Աւետարանիս, զԶաքարիայ Ղալիփայն, եւ զծնօղսն իւր եւ զամենայն արեան մերձաւորսն իւր, եւ Աստուած զյիշողդ յիշէ յիւր միւս անգամ գալուստն՝ ամէն»:

4· Թղ· 87ա. (Նոյն գրչէն). «Զվերջին ստացող սուրբ Աւետարանիս զԶաքարիա Ղալիփայն. եւ զծնօղսն իւր յիշեցէք ի սուրբ յաղօթս ձեր եւայլն»:

5· Թղ· 137ա· (Նոյն գրչէն). «Յիշեցէք ի սուրբ յաղօթս ձեր զստացող սուրբ Աւետարանիս եւ զծնօղսն իւր եւայլն»:

6· Թղ· 1ա· (Նորագոյն գրչէ). «Այս դանկափին դիրքը կը պատկաներ Երջանկայիշատակ հանգուցեալ Ա. Ե. Գ. Տէր Աւետիս Արսլանեանի վախճանած ի Գըր-Շէհիր 1915 ա.:

Որին այժմ կը տիրանան Թոռը եւ Հարսը Արմավէնի Արսլանեան ի հանգանս (?) եւ ընտանիք Տէր եւ Տիկին Ա. Ն. Մ. Ժամկոչեան:

10 հոկտ. 1927 Վառնա»:

ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆ. — Գրչութեանս վայր Խարտիչարու վանուց մէջ գրուած են նաեւ՝

Ա· Շարակնոց մը՝ ՋԾԱ (= 1502) թուին, ձեռամբ Յովսէփ արեզակի, որ նոյն անձը կարելի է համարել ձեռագրիս գրիչ Յովսէփ եպիսկ·ի հետ (Համամ. Տաչեան, Յուլիսկ, Թ. 209, էջ 532). եւ

Բ· Մաշտոց մը՝ ՉԿ (= 1511) թուին, ձեռամբ կիրակոս Արեզակի (անդ, Թ. 123, էջ 406):

Պոլսդիւ: ՆԵՐՍԷՍ ԳԱՍԱՊԵԱՆ

ՕՆՆԻԿ ԱՒԵՏԻՍԵԱՆ, Փորձ մը հայ տպագրական տառերու բարեփոխութեան եւ արդիականացման: Գահիրէ, տպ· Նուպար, 1946, մեծ 8ո, էջ 142:

Նկարիչ է հեղինակը եւ իբր այսպիսի՝ նախանձախնդիր տեսնելու հայ տպագրական տառերը վայելուչ արտաքինով եւ գեղարուեստական նկարագրով, ինչպէս կը վերաբերուին լատինատառ տպագրութիւնները հին եւ նոր աշխարհներու մէջ: Այս կէտի մէջ նպաստ մը մատուցանելու համար իւրովանն հայ գրին, գովելի ջանասիրութեամբ պատրաստած է «փորձ մը», զոր կը ներկայացնէ հասարակութեան դատաստանին:

Ոչ լոկ «փորձ մը» կը գնէ մեր առջեւ Օ. Աւետեսեան, այլ խնամով աշխատասիրուած ուսումնասիրութիւն մը հայ հնագրութեան վրայ, ուր նկատի կ՝առնէ հայ տառին պատմութիւնը ձեռագիրներու մէջ եւ նոյնը տպագրական արուեստի մէջ, միաժամանակ նչեւլով «լաւ գիրի յատկութիւնները», որոնց թուի մէջ են «ընթեռնելութիւնը, գեղեցկութիւնը եւ խնայողութիւնը» (էջ 35—92): Այս ընդհանուր տեսութենէ ետքն է, որ կը բանայ վարագոյրը ցուցադրելու իր «բարեփոխութեան փորձը» (էջ 93—133), մի առ մի պատճառաբանելով իր բարեփոխութեան տեսակէտները:

Նկատելի է, որ Հեղինակը իր ուշադրութիւնը առաւելապէս հայ հնագրութեան վրայ բեւեռելով իր տեսագծէն հեռու մնացած են մեր երեք ազգայիներու՝ Յունաց, Ասորւոց եւ Վրաց գրչութեան արուեստն եւ անոր դարերու ընթացքին կրած փոփոխութիւնները եւ բարին եւ չարն: Կարեւոր էր ծանօթութիւն այս յառաջատուութեան, ճշդրիտ լուսաբանելու համար հայ գրչութեան արուեստի փոփոխութեան փուլերը:

Մաշտոց վարդապետ ձեւեց հայ այբուբենը յոյն եւ մասամբ ասորի աղփաբետներու կաղապարին վրայ· իսկ յոյն Ռուխինոս անոր գեղարուեստական ընորհք զգեցուց: Գրչութեան արուեստը գիւրաւ իւրացուցին առաջին աշակերտները, որովհետեւ կանխաւ վարժած էին յոյն եւ ասորի գրչութեան: Յանօթներ յոյն եւ ասորի գրականութեան ամէն գարու մէջ ունեցած է հայ ժողովուրդը· որովհետեւ հայ գաղութները սփռած էին թէ Միջագետք, թէ Փոքր Ասիա, թէ Պաղեստին եւ այլն: Յոյն եւ ասորի եւ հայ գրչութեանց վարպետներ յիշուած են Եգեսիա, Մելիտենէ, Կեսարիա, Ադրիանուպոլիս եւ այլուր: Այս ծանօթութիւնը օտար լեզուի եւ գրչութեան ինքնաբերաբար պիտի ազդէր, որ գրի բարեփոխութիւնները յառնական եւ ասորական միջավայրերու մէջ՝ մերձեցուէին նաեւ հայ գրին:

Հայ գիրը հետեւելով համաչխարհի ընթացքին ապրեցաւ բարեփոխութեան չրջանները· 1260 տարին կարելի է նկատել այժմեան, այսպէս ըսուած բոլորգրերի (զոր Մխիթար Ապարանեցի կ՝անուանէ «գրչագիր») նուիրագործման տարին: Այն տեղի ունեցաւ կիլիկիա· եւ պահեց իր նկարագիրը տպագրական արուեստի մէջ մինչեւ այսօր: Ամրամեան, Այտընեանի եւ ուրիշներու բարեփոխութիւնները բոլորգրի վրայ կատարեցան մեղմով, առանց աչք խաղցող նորաձեւութիւններու· բայց եւ այնպէս չգտան անոնք ընդհանուր գործածութիւն:

Այբուբեն մը, որ 700 տարիէ ի վեր իր հիմնական գծերու մէջ անփոփոխ՝ հայ լեզուին արտայայտիչն եղած է եւ հայ աչքին ընտանի, պէտք է միայ իր նկարագրին մէջ անայլայլելի, բայց միշտ ընդունակ բարեփոխումի եւ արդիականացման: Այս պահանջ մըն է ժամանակիս: Իսկ թէ ի՛նչ արուեստով կամ ի՛նչ ճաշակով կարելի է գործադրել այս պահանջքին, կը մնայ փաստ հարց մը:

Ունիմ աչքիս առջեւ J. G. Schelter und Giesecke Զուլարանի Hauptprobe (Leipzig 1912—1919), ուր գերմանական եւ լատինական տառերու աւելի քան 1000 տեսակները կան գանազան մեծութեամբ եւ թանձրութեամբ, մին քան միւսը գեղեցիկ, վայելուչ եւ արդիական: Այբուբենի հիմնական նկարագիրը պահպանուած է, տարաձիքն տեսքով միայն բարեզարդուած: Այն մանազատ եւ ճաշակագէտ ձեռքերուն, որոնք ստեղծագործած են այդ տառերը, կը կարօտին հայ նշանագիրներուն:

Ի հարկէ այն արուեստը, զոր այդ մասնագէտները երեւան կը բերեն, չենք կրնար պահանջել նկարիչէ մը, որուն նպատակն է պահպանել նկարիչէ մը, որուն նպատակն է ոչ թէ տառերու մայրեր պատրաստել, այլ առ այն տառերու ձեւեր առաջարկել: Այս տեսակէտէ կը թուի ինձ, թէ նա սկզբունքով չէր ուշադրութիւն դարձնել տառերու խնայողութեան եւ այլ նման ճգնիմ հարցերու, այլ միայն գեղագրութեան, ճաշակաւոր արտաքինին, իսկապէս արդիական հանդերձաւորումի: Այս ըմբռնումով մերձենալով հարցին թոյլ պիտի տամ ինձ հետեւեալ դիտողութիւնները:

Ա. գրի երեքատառեան բոլորգիրը «ա» վերածուած է երկատառեանի, որ ոչ բուն երկթաղրի, ոչ ալ միջին երկթաղրի մանրատառին հետ համեմատութիւն ունի. նոյնպէս, ոչ-հայկական նշանաձեւ մը կը ներկայանայ: Ասոր փոփոխակն է Ե, որ թերեւս ընդունելի նկատուի:

Պ, չատ նման է լատինական m տառին, երեք վերէն փակ առաձիներով. մինչ հայ Պի երեք վերէն փակ առաձիներով. մինչ հայ Պի երրորդ առաձի երկարութիւնը նկարագրականն տարբ է, ծագած չն. Ո ի մանրատառէն, որ գծիկով մը ամբացուած է ձողի մը, ինչպէս նոյն գործողութիւնը կը տեսնենք նաեւ ի (աս· ւ) եւ Ի (աս· Ա) եւ լատ· P գրերու մէջ: Ն գրի համար նկատի առնուած է այժմեան ձեռագիր չղագրի «ն», որ լատ· eի նկարագիրը ստացած է· բայց չղագիր Ն կ՝ենթադրէ գծէն վեր երկարած e քան որ է լատինականը: Այժմեան italique կարող է նաեւ բոլորգիրի մէջ տեղ գտնել:

Շ, Ջ, Ջ գրերու համար բոլորգիրը 1260էն արդէն իրացուցած է չ չ չ ձեւերը,

© National Library of Armenia